

İLKÖĞRETİM TÜRKÇE SÖZLÜKLERİNİN HAZIRLANMASINDA TEMEL ÖLÇÜTLER

Yrd. Doç. Dr. Özay KARADAĞ*

ÖZ: Her türlü eğitim-öğretim etkinliğinin planlanmasında ve hazırlanmasında hedef kitlenin özelliklerinden hareket etmek, süreci başarıya taşır. Bir öğretim aracı olarak kullanılan sözlüklerin hazırlanmasında da sözlüğü kullanacak hedef kitlenin özellikleri, ilgi ve ihtiyaçları dikkate alınmalıdır.

Bir dilin genel ve büyük sözlükleri, sözlerin anlamlarının detaylandırılarak verildiği, deyimsel kullanımlarının ve farklılıklarının gösterildiği, örnek kullanımlarının sıralandığı, hatta söyleniş şekillerinin belirtildiği kapsamlı başvuru kitaplarıdır. Genel sözlükler, bir ilköğretim öğrencisi için taşınamayacak kadar ağırdır ve anlam birimlerinin öğrenci seviyesinin üstünde olması sebebiyle işlevsel değildir.

Sözlük hazırlama amacının belirlenmesi, ortaya çıkacak kitabın niteliğini doğrudan belirlemektedir. Sözlük, hangi hedef kitle için hazırlanıyorsa onların özelliklerine, ilgi ve ihtiyaçlarına uygun olmalıdır. Okul sözlüklerinin hazırlanmasında da bu kural geçerlidir. İlköğretim çağındaki çocuklar için hazırlanacak sözlükler öğrencilerin hem fiziksel hem de dil seviyelerine uygun, Türkçeyi doğru, güzel ve etkili bir biçimde kullanmalarına yardımcı olmalıdır.

Bu çalışmada, “İlköğretim öğrencileri açısından okul sözlüklerinin önemi nedir?” ve “İlköğretim öğrencilerinin Türkçe eğitiminde yararlana-cakları sözlüklerinin nitelikleri nasıl belirlenebilir?” sorularına yanıt aranacak, bir eğitim-öğretim aracı olarak okul sözlükleri tartışmaya açılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Türkçe Öğretimi, Sözlük, Türkçe Sözlük, Okul Sözlüğü, İlköğretim Türkçe Sözlük.

* Cumhuriyet Üni. Eğt. Fak. ozaykaradag@gmail.com

The Cardinal Principles in the Process of Preparing the Primary School Turkish Dictionaries

ABSTRACT: It is essential to take in to consideration the needs of the target group at the initial phase of any kind of educational activity such as preparation, planning and training ect. reaching the goal with success. Also, in preparing the Turkish language dictionaries the same principle that is considering the levels and the needs of the students is of great importance.

General language dictionaries may be regarded as reference books and moreover, they are not within the range of primary students' cognitive level thus not in proper functional use. Determining the aim of preparing a dictionary determines the quality of the dictionary directly .If a dictionary is prepared for a target group, it must be well-adjusted to their needs and interests. This rule is available for preparing school dictionaries as well. Dictionaries that will be prepared for elementary graders should be well-adjusted to students' language and physical developments and help them use Turkish correctly, effectively well.

In this paper, responds for these questions –‘What is the importance of a dictionary for elementary graders?’ and ‘How can the qualifications of dictionaries that will be intended to be prepared for elementary graders be determined?’- will be searched for. And as an educational toll, school dictionaries become an issue that will be discussed.

Key Words: Turkish Education, Dictionary, Turkish Dictionary, School Dictionary, Elementary School Dictionary.

I. Giriş

Türkçe Sözlük sözlük kelimesini, “*Bir dilin bütün veya belli bir çağda kullanılmış kelime ve deyimlerini alfabe sırasına göre alarak tanımlarını yapan, açıklayan veya başka dillerdeki karşılıklarını veren eser, lügat.*”, (2005: 1806) olarak tanımlamaktadır. Söz varlığının iki unsuru -kelime ve deyim- üzerinden gerçekleşen bu tanımlama genel hatlarıyla doğru olmakla beraber, söz varlığının diğer unsurlarını dışarıda bırakması sebebiyle eksiktir.

Aksan sözlüğü daha kapsayıcı bir şekilde, “*Bir dilin (ya da birden çok dilin) sözvarlığını, söyleyiş biçimleriyle, yazımlarıyla veren, bağımsız biçimbirimleri temel alarak bunların başka öğelerle kurdukları söz öğeleriyle birlikte anlamlarını, değişik kullanımlarını gösteren sözvarlığı kitabı.*” (Aksan 1998: C.III, 75) olarak tanımlar. Bu tanım, sözlük kavramını çok daha net olarak ortaya koymaktadır. Bir dilin genel sözlükleri için geçerli olan bu tanımlamalar, özel amaçla hazırlanmış sözlükler için farklılaşmaktadır.

Sözlükler, kapsamı ya da düzenlenişine göre farklı şekillerde adlandırılmaktadır. Söz varlığı unsurlarına yönelik olarak hazırlanan terim sözlükleri, atasözü sözlükleri, deyim sözlükleri; düzenlenişine göre (Kocaman, 1998: 11) “*kavramlar dizini (thesaurus), uyak sözlükleri, tersten abece düzenli sözlükler (reverse distionaris)*”; sözlükbilim açısından konu ve yöntemlerine göre (Kocaman 1998: 111) “*betimlemeli/kuralcı sözlükler, eşzamanlı/artzamanlı sözlükler, genel/teknik sözlükler, genel kullanım/öğrenim amaçlı sözlükler, tek dilli/iki ya da çok dilli sözlükler*”, şeklinde sözlüklerle karşılaşmak mümkündür. İlköğretim öğrencilerinin kullandığı okul sözlükleri **genel kullanım/öğrenim amaçlı**, kapsamı daraltılmış sözlüklerdir.

Hazırlanış amacına ve düzenleniş şekline göre farklı adlandırılırlar da sözlük, özelliği itibari ile bir başvuru kitabıdır ve dil eğitimi-öğretiminin temel araçları arasında yer alır. Gerek ana dili öğretiminde gerek bir dilin yabancı dil olarak öğretiminde kullanılan sözlükler eğitim ortamı oluştururlar.

II. İlköğretim Öğrencileri İçin Okul Sözlüklerinin Önemi

İlköğretim okullarında, Türkçe eğitiminin temel araçlarından biri de okul sözlükleridir. Sözlük, bir başvuru kitabı olarak, özellikle anlama becerilerinin kullanılmasında önemli bir eğitim ortamı oluşturur. Öğrenciler için dinleme ve okuma sırasında karşılaşılan ve anlamı çözülemeyen sözler için sözlüğe başvurmak, geçerli ve güvenilir bir yoldur. Anlatma becerilerinin kullanılmasında sözlük, aktarılacak anlamın karşılığının doğrulanması, doğru yazımın ve söyleyişin belirlenmesi açısından öğrenciye rehberlik etmektedir.

Her bakımdan gelişme çağındaki olan ilköğretim öğrencileri gerek günlük yaşamlarında gerek derslerde bilmedikleri sözlerle karşılaşurlar. Bu karşılaşmalar doğru biçimde değerlendirilirse, öğrencilerin söz varlığı gelişimi açısından bir *fırsat* oluşturur. Anlamı bilinmeyen ve/veya kullanıldığı bağlam yardımıyla çözülemeyen sözlerin sözlük yardımıyla kavranması, öğrencilerin *anlamlar dünyasını* zenginleştirir. İlköğretimde, öğrencilere bilinmeyen sözler için *sözlük kullanma alışkanlığı* (Yaman 2010) kazandırmak, onların akademik başarılarını olumlu etkileyecektir.

Türkçenin söz varlığını içeren genel ve büyük sözlüklerin ilköğretim öğrencileri için işlevsel olmadığı açıktır. Genel sözlükler, sözlerin anlamlarının detaylandırılarak verildiği, deyimsel kullanımlarının ve farklılıklarının gösterildiği, örnek kullanımlarının sıralandığı, hatta söyleniş şekillerinin belirtildiği kapsamlı başvuru kitaplarıdır. Dilin söz varlığının büyük kısmını barındıran bu tip sözlükler ya çok büyük bir cilt ya da birden fazla ciltten oluşmaktadır ve öğrenciler için ev ile okul arasında *taşınabilir* olmaktan oldukça uzaktır. İlköğretim öğrencilerinin ihtiyaçla-

rını karşılayabilmek amacıyla hazırlanacak sözlük, genel ya da özel amaçlı diğer sözlüklerden farklı olmak durumundadır. Aksan'ın (1998: 85) da belirttiği gibi sözlük hazırlamada amacın doğru olarak belirlenmesi en önemli noktayı oluşturur ve bu noktada amaç, ilköğretim öğrencileri için *işlevsel bir sözlük* hazırlamaktır.

İlköğretim, 7-14 yaş aralığını içine alır. İlköğretim birinci sınıftaki öğrenci ile son sınıftaki öğrenci arasında sekiz yaş fark bulunmaktadır. Çocukluk dönemindeki sekiz yıllık süre gerek fiziksel gerek bilişsel gelişim bakımından çok büyük farklılıklar doğurmaktadır. Bu sebeple, ilköğretim birinci sınıftaki öğrencilerin anlama ve anlatma düzeyi ile ilköğretim ikinci kademe öğrencilerinin (6, 7 ve 8. sınıflar) anlama ve anlatma düzeyleri arasında bir karşılaştırma yapmak neredeyse imkânsızdır. Fiziksel gelişim bakımından da benzer bir durum söz konusudur. Bu sebeple yaş düzeylerine göre eğitim araçlarının *seviyelendirilmesi* bir zorunluluk olarak karşımıza çıkmaktadır.

İlköğretim öğrencileri için sözlük hazırlarken öğrencilerin tamamını aynı düzeyde kabul etmek imkânsızdır. İlköğretim çağını kendi içinde alt düzeylere ayırarak bunlara uygun okul sözlükleri hazırlamak gerekmektedir. Düzeyin belirlenmesi her yaş grubu için gerçekleştirilebilirse de Türkiye şartlarında öğrencilere her yıl yeni bir sözlük edinme zorunluluğu getirmek çok geçerli olmayacaktır. Bu sebeple, mevcut ilköğretim sistemi içindeki bölümlenmelerden yararlanılabilir. İlköğretim eğitimi temelde birinci (1, 2, 3, 4 ve 5. sınıflar) ve ikinci kademe (6, 7, 8. sınıflar) olarak ikiye ayrılmaktadır. İkinci bir bölümlenme, ilköğretim birinci kademe birinci devre (1, 2, 3. sınıflar) ve ilköğretim birinci kademe ikinci devre (4 ve 5. sınıflar) şeklindedir. İlköğretim sözlükleri bu düzeyler dikkate alınarak hazırlanabilir.

Bazı yayınevleri ilköğretim sözlüklerini hazırlarken ilköğretim birinci ve ikinci kademeyi esas almaktadır. Örneğin, Berk Yayın Dağıtım tarafından yayımlanan (Kara Tarihsiz-a¹) Yeni Türkçe Sözlük'ün kapağında "(1-2-3-4-5. Sınıflar İçin)" açıklaması yer almaktadır. İkinci kademe için aynı yayın evi tarafından aynı isimle yayımlanan (Kara Tarihsiz-b²) sözlüğün kapağında "(6-7-8. Sınıflar)" açıklaması yer almaktadır. Her iki sözlüğün fiziksel büyüklükleri eşittir. 1-5. Sınıflar için olanı 588 say-

¹ Sözlüğün kapağında "2004 İmla Klavuzuna Göre Düzenlenmiştir." üst başlığı yer almaktadır. Bu ifadeden sözlüğün 2004 yılından sonra yayımlandığı sonucu çıkarılabilir.

² Sözlüğün kapağında "2004 İmla Klavuzuna Göre Düzenlenmiştir." üst başlığı yer almaktadır. Bu ifadeden sözlüğün 2004 yılından sonra yayımlandığı sonucu çıkarılabilir.

fa, 6-8. sınıflar için olanı ise 586 sayfadır. İki sözlük arasında yazı büyüklükleri bakımından farklılık bulunmasına rağmen, kelimelerin karşılıklarının verilmesinde farklılık söz konusu değildir.

İlköğretim altıncı sınıf çalışma kitabında (MEB Komisyon, 2011: 22), öğrencilerin sözlükten anlamlarını öğrenmeleri istenen “**roman**” kelimesi Berk Yayın Dağıtım’ın ilköğretim ikinci kademe için hazırladığı Yeni Türkçe Sözlük’te (Kara, Tarihsiz-b: 414) “*is. İnsanın veya çevrenin karakterlerini, göreneklerini inceleyen, serüvenlerini anlatan, duygu ve tutkularını çözümlleyen, olmuş gibi düşünülen veya gerçek olaylara ve gözlemlere dayanan uzum anlatıma dayalı bir edebiyat türü.*”; “**sanat**” kelimesi ise, (Tarihsiz-b: 423) “*is. Bir duygunun, bir tasarımın veya güzelliğin anlatımında kullanılan yöntemlerin tamamı veya bu anlatım sonucunda ortaya çıkan üstün yaratıcılık.*” şeklinde tanımlanmaktadır. Bu kelimeler ilköğretim birinci kademe için hazırlanan Yeni Türkçe Sözlük’te (Kara Tarihsiz-a: 413, 422) birebir aynı ifadelerle yer almaktadır. Bu sözlüklerin hazırlanmasında ilköğretim birinci ve ikinci kademe ayrımı yapılmasına rağmen, anlam birimlerinin oluşturulmasında yaş düzeyleri arasındaki farklılıkların dikkate alınmadığı açıkça görülmektedir.

Yukarıda verilen örnekten de anlaşılacağı üzere farklı seviyeler için hazırlanan sözlüklerde, düzey farklılığını sadece yazı büyüklüğü ile sağlamak geçerli bir yol değildir. Sözlerin karşılıkları verilirken ilgili yaş düzeyinin algılama seviyesi dikkate alınmalıdır. Kavramların tanımlanması ve örneklendirilmesinde, öğrencilerin kullandığı cümlelerin uzunluklarının bilinmesi buna uygun olarak tanımların oluşturulması ilk dikkat edilmesi gereken en önemli husustur.. Açıklamalar yapılırken, öğrencilerin sahip olabileceği söz varlığından hareket etmek sözlüğün işlevselliğini artırır. Öğrencilerin anlama ve anlatım özelliklerinin bilinmesi ve anlam birimlerinin buna göre oluşturulması gerekir.

İlköğretim öğrencilerinin kullandıkları mevcut sözlüklerdeki bir başka sorun da bu sözlüklerin genel sözlüklerden küçültme/kısaltma yoluyla hazırlanmasıdır. Sözlüğü hazırlayan kişi tamamen kendi öngörüsüyle bir kısım maddeleri sözlüğe almakta, öğrencilerin işine yaramayacağını düşündüğü maddeleri de dışarıda bırakmaktadır. Sözlüğe alınan maddelerin de daha çok ilk birkaç anlamı verilmekte, çoğunlukla örnek kullanımlar da dışarıda bırakılmaktadır. Bu yaklaşım nesnel olmaktan son derece uzaktır. Sözlüğe alınacak maddelerin belirlenmesi bu çalışmanın devamında ortaya konacak nesnel ölçütlere dayanmalıdır. İlköğretim öğrencileri için hazırlanacak sözlüklerin fiziksel özelliklerinin nasıl oluşturulacağı, çalışmanın devamında da temas edilen, içerik/kapsam özelliklerinin nasıl düzenleneceği ayrı bir tartışma konusudur.

III. İlköğretim Sözlüklerinin Biçimsel Özellikleri

Sözlüklerin biçimsel özellikleri, ilköğretim öğrencileri açısından son derece önemlidir. Öğrencilerin söz varlığını zenginleştirme çalışmalarında temel araç olarak kullandıkları sözlüklerin bu özellikleri, sözlük kullanma alışkanlığı açısından belirleyici bir rol oynamaktadır. Biçimsel özellikleri itibarıyla uygun olmayan sözlükler, öğrencilerin başvuru isteğini olumsuz yönde etkilemektedir. Okul sözlüklerinde bulunması gereken temel biçimsel özellikler şu şekilde sıralanabilir:

1. Taşınabilir olmalıdır.

İlköğretim sözlükleri, her seviye için geçerli olmak üzere, öğrencilerin kolaylıkla taşıyabilecekleri ağırlıkta/büyükte hazırlanmalıdır. Sözlüğün taşınabilirliğini; boyutları ve sayfa sayıları ile kullanılan kâğıdın cinsi belirlemektedir. Okul sözlüklerinin hazırlanmasında sınırlayıcı temel etken budur. Başvuru ihtiyacı duyan öğrencilerin yanlarında sözlüklerinin bulunması, sözlük kullanma alışkanlığını da olumlu yönde etkileyecektir. Bu sebeple sözlükler, öğrencilerin okul çantalarında yer bulabilecek büyüklükte hazırlanmalıdır.

Değişik yayınevleri tarafından hazırlanan ilköğretim sözlükleri incelendiğinde boyutları, sayfa sayıları ve kâğıt türlerinde önemli farklılıklara³ rastlanmaktadır. Birbirleriyle kıyaslandığında, iki kattan daha fazla büyüklük farklılıklarının görüldüğü ilköğretim sözlükleri için kabul edilebilir boyutların belirlenmesi ve yayınevlerinin bu boyutları esas alması gerekir. Sözlük büyüklüğünün belirlenmesinde, sözlükte hangi maddelerin yer alacağı, seviyelere göre açıklamaların nasıl yapılacağı, maddelerin temel anlamlarının dışındaki anlamlarının hangi öncelikle ve ne oranda verileceği, deyimsel kullanımlarına ne oranda yer verileceği, ne kadar

³ Altın Bilgi Yayınları yayımlanan *İlköğretim Okulları İçin Türkçe Sözlük* (Teres 2009) 9x13cm boyutlarında, cilt kalınlığı 2cm, 672 sayfa ve ince ikinci hamur kâğıttan hazırlanmıştır. Arkadaş Yayınevi'nin yayımladığı *İlköğretim Türkçe Sözlük* (Püsküllüoğlu 2009) 10,5x14cm boyutlarında, cilt kalınlığı 4cm, 621 sayfa ve kalın ikinci hamur kâğıttan hazırlanmıştır. Bu iki sözlüğün sayfa sayıları arasında çok büyük farklılık olmamasına rağmen cilt kalınlıkları arasındaki farklılık, kullanılan kâğıdın cinsinden kaynaklanmaktadır. Türk Dil Kurumu tarafından hazırlanan *İlköğretim Okulları İçin Türkçe Sözlük* (Komisyon 2009) 10x15 boyutlarında, cilt kalınlığı 3,5cm, 774 sayfa ve birinci hamur kâğıttan hazırlanmıştır. Milliyet Gazetesi tarafından okuyucularına verilen Morpa Yayınevi'nin yayımladığı *İlköğretim Okulları İçin Türkçe Sözlük* (Dolunay 2009) 12x19 boyutlarında, cilt kalınlığı 4cm, 687 sayfa ve kalın ikinci hamur kâğıttan hazırlanmıştır.

örnek kullanımın bulunacağı vb. sorularının cevaplanması önemli hususlardır.

Sözlük sayfalarının iki sütun şeklinde düzenlenmesi sebebiyle, açıklamaların sütun içinde düzgün bir biçimde yer alması açısından, sözlüklerin eni-genişliği önem arz etmektedir. Bu çalışma için incelenen sözlüklerde sütun genişlikleri, 3,5 cm (Teres 2009), 3,8 cm (Püsküllüoğlu 2009), 4 cm (TDK Komisyon, 2009) ve 5 cm'dir (Dolunay 2009). Okul sözlüklerinde sütun genişliklerinin dar olması ve satırların iki yana yaslanarak düzenlenmesi, kelimeler arasındaki standart boşlukları değiştirmekte, bu da okuma becerisi açısından olumsuzluğa sebep olmaktadır. Bu sorunun giderilmesi için Türkçedeki harf ve hece sayısı bakımından ortalama kelime uzunlukları dikkate alınmalıdır. Sezgin (1992)'in verilerinden hareketle Onan (2005: 228), Türkçedeki ortalama kelime uzunluğunun 5 birimden (harf) meydana geldiğini, beş harften oluşan ortalama kelime uzunluğu değerinin de 2.50 hece uzunluğuna karşılık geldiğini bildirmektedir. Türkçede harf ve hece sayısı bakımından kelime uzunluğunu gösteren bu ortalama değerler sözlük satırlarının uzunluklarını belirlemede ölçüt olarak kullanılabilir.

Sözlük boyutlarının belirlenmesinde yazı büyüklüğünün önemi kayda değerdir. Sözlük hangi düzey için hazırlanıyorsa o yaş aralığının kolay algılayabileceği yazı büyüklüğü belirlenmeli, ebatlar bu büyüklüğe göre oluşturulmalıdır.

2. Kapağı ile cildi kaliteli ve dayanıklı olmalıdır.

Öğrencilerin sıklıkla kullanmalarını istediğimiz okul sözlükleri dayanıklı olmalı, kolayca dağılmayacak biçimde hazırlanmalıdır. Cildi dağılmış bir sözlüğün sayfalarını bir arada tutarak korumak ve bu sözlükten hızlı bir şekilde faydalanmak, öğrenciler için oldukça güçtür. Bu durum, sözlük kullanma alışkanlığımızı olumsuz yönde etkiler.

Ciltleme bakımından sözlüklerde farklılıklar görülmektedir. Mevcut ilköğretim sözlüklerinin birçoğunda selefona kaplı karton kapak bulunmakta ve Amerikan ciltleme tekniği kullanılmaktadır. Bu tip sözlükler, kullanım sıklığı arttıkça dağılmaktadır. Ciltleme bakımından Türk Dil Kurumu (Komisyon 2009) ve Arkadaş Yayınevi (Püsküllüoğlu 2009) tarafından yayımlanan sözlükler örnek gösterilebilir. Bu sözlüklerde formlar fasikül şeklinde oluşturulmuş ve ortalarından ipele dikilerek klasik ciltleme tekniği kullanılmıştır. Bu sözlüklerin ciltlerinin kullanım sırasında dağılması söz konusu değildir.

3. Albenisi olmalıdır.

Albeni, öğrenciler açısından ilgi çekici bulunma durumudur. İlköğretim çocuklarının dünyası son derece renklidir ve bu yaştaki öğrenciler

her türlü araç ve gereçte kendi dünyalarının yansımalarını ararlar. Özellikle sözlüklerin kapakları, öğrencilerin bu özellikleri dikkate alınarak tasarlanmalıdır.

“Çocuk için kapak çok önemlidir. Yetişkinler kitabı, kapağın albenisi için değil yararlı olduğu için tercih ederler. Oysa çocuklar için kitap, kapağından başlayarak çocuğu kendine çekmelidir. Kapak resmi, kullanılan renkler, çocuğun renkli dünyasına hitap etmelidir. Sırt yazısı mutlaka bulunmalıdır. Sağlam, dayanıklı, çabucak yıpranmayacak kapak ve uzun süre saklanabilecek güzel kompozisyonlu bir kapak, çocuk için daima ilgi çekicidir”(Soylu Koyuncu-Kaptan 2005: 257).

İlköğretim birinci kademe, özellikle birinci devre (1-3. sınıflar) öğrencileri için resimli sözlükler ilgi çekicidir. Açıklanan kavramların resimlerinin sözlükte yer alması, ilgili anlamın öğrencinin zihninde kalıcı olması bakımından önem taşımaktadır. İlköğretim sözlüklerinde yer alan bütün maddeler için olmasa bile en azından bazı kavramların resminin kullanılması, sözlüğün ilgi çekiciliğini arttıracaktır.

4. Yazı tipi sade, yazı büyüklüğü yaş düzeyine uygun olmalıdır.

Sözlükler bilgilendirici başvuru kitaplarıdır. Bilgilendirici içeriğin aktarılmasında düşünülmesi gereken ilk şey, tam ve doğru olarak algılanabilecek şekilde düzenlenmesidir. Bu sebeple, yazının hedeflenen yaş düzeyindeki öğrenciler tarafından kolay algılanabilecek tipte ve büyüklükte olması gerekir. Algılamamanın kolaylığı, okunabilirliği olumlu etkilemektedir.

Okul sözlükleri hazırlanırken öğrencinin dikkatini dağıtmayacak, okuma açısından kelime tanıma süresini geciktirmeyecek bir yazı tipi belirlenmelidir. *“Göz, tasarım yüzeyi üzerinde öncelikle şekil ve renk alanlarını algılar”*(Soylu Koyuncu-Kaptan 2005: 257). Süslü yazı karakterleri yerine, sade kolay algılanabilir yazı karakterlerinin kullanılması sözlüğün okunabilirlik özelliğini arttıracaktır.

Sözlüklerdeki yazı büyüklükleri öğrenci seviyesine uygun olarak belirlenmelidir. Yazı büyüklüğü özellikle ilköğretim 1-3. sınıf öğrencileri açısından önem arz etmektedir. Okuma ve yazma becerilerini bu dönemde kazanan öğrenciler, okuma becerisinde tam uzmanlaşmadıkları için kullanacakları sözlüklerde kolayca algılayabilecekleri yazı büyüklüğü ile karşılaşmalıdır. Sözlüklerde kullanılacak yazıların büyüklükleri, ilköğretim 1-3. sınıflar için 14, 4-5. sınıflar için 12 ve 6-8. sınıflar 10 punto olarak belirlenebilir. Yazı büyüklüğü ile satır uzunlukları arasındaki dengeyi sağlamak için ilköğretim 1-3. sınıflar için hazırlanacak sözlüklerin ebatları artırılabilir.

5. Baskı-renk kalitesi yüksek olmalıdır.

Okumanın birinci basamağı *duyu alımı*dır. Göz sayfa üzerindeki yazı sembollerini kolaylıkla ve net olarak algılamalıdır. Duyu alımı açısından baskı-renk kalitesi belirleyicidir. Soluk ya da belirsiz baskılı sözlüklerin okunmasında duyu alımı süreci gecikmekte ya da yanlış algılamaya sebep olmaktadır. Bu açıdan sözlüklerin hazırlanmasında baskı-renk kalitesine önem verilmelidir.

Sözlük maddelerinin tanım ya da açıklamalardan kolayca ayrılabilmesi için koyu ya da farklı bir renkle yazılması, sözlüğün kullanımını kolaylaştırmakta, bu da sözlüğün işlevselliğini arttırmaktadır. Sözlük maddelerinin yazımında tercih edilen farklı renkler, genellikle *kırmızı* ve *mavidir*. Sözlük hazırlanırken madde yazımı için bu renkler tercih ediliyorsa, mutlaka koyu tonda kullanılmalıdır.

İlköğretim sözlüklerindeki bir başka sorun da kullanılan kâğıt kalitesine bağlı olarak, bir kâğıdın bir yüzündeki yazının diğer yüze yansımaya sebep olmasıdır. Genellikle düşük gramajlı kâğıt kullanılarak basılan sözlüklerde karşılaşılan bu durum, okumayı güçleştirmektedir. Bu sebeple kullanılacak kâğıdın cinsine uygun bir baskı yöntemi seçilmelidir.

6. Sözlüğün başında, kullanma yönergeleri, kısaltmalar listesi ve alfabe bulunmalıdır.

Sözlüklerin ilk bölümünde, ön sözün ardından, sözlüğün nasıl kullanılacağına ilişkin yönergelerin, sözlük içinde kullanılan kısaltmaların, işaretlerin ve ardından alfabenin verilmesi öğrencilerin sözlükten verimli bir biçimde yararlanmalarını sağlayacaktır.

IV. İlköğretim Sözlüklerinin İçerik/Kapsam Özellikleri

Sözlükler, bir başvuru kaynağı olarak bilgilendirici kitaplardır. Sözlüğe başvurmada hedeflenen maddeye kolaylıkla ulaşmak, sözlüklerin biçimsel özellikleri ile ilgiliyken, başvurunun karşılanmaması ya da öğrenci açısından yeterli açıklamanın bulunmaması içerik özellikleriyle ilgilidir. Başvuruları karşılanmayan, doğru ya da yeterli açıklama ile karşılaşamayan veya düzeylerine uygun, anlayabilecekleri bir açıklamayla karşılaşmayan öğrencilerin sözlük kullanma alışkanlığı olumsuz şekilde etkilenir. Bu sebeple, sözlüklerin içerik/kapsam özelliklerinin ilköğretim öğrencilerinin seviyelerine uygun olması gerekir. İlköğretim sözlüklerinde bulunması gereken içerik/kapsam özellikleri şu şekilde sıralanabilir:

1. Öğrenci başvurusunu karşılamalıdır.

Bilinmeyen ya da anlamı konusunda karar verilemeyen sözler için sözlüğe bakmak geçerli ve güvenilir bir yoldur. Sözlüklerin öğrencilerin

başvurularını yüksek oranda karşılaması beklenir. Öğrenci başvurusunu karşılamak bakımından, mevcut ilköğretim Türkçe sözlüklerinin yeterli olduğunu söylemek mümkün değildir. Güzel ve Karadağ'ın (2011) ilköğretim sözlükleri üzerinde yaptığı çalışmada ders kitaplarında yer alan ve öğrencilerin sözlüğe bakma ihtiyacı hissedebilecekleri 50 kelime ile Baş'ın (2006: 538-614) çalışmasında yer alan “Çocuk Kitaplarının Yaygın Kelime Listesi”nden alınan 50 kelime ve sık kullanılan 10 deyim sözlüklerde aranmıştır. İncelenen beş sözlükten dördünde bu başvuruları karşılama oranı % 50'nin altında kalırken, bir sözlükte başvuruları karşılama oranı % 72 olarak tespit edilmiştir.

Sözlük maddelerinin belirlenmesinde izlenen yol, sözlüğün öğrenci başvurusunu karşılaması bakımından önemlidir. Mevcut sözlüklerin büyük bir bölümü genel Türkçe sözlüklerden *kısaltma* yoluyla hazırlanmaktadır. Sözlük yazarı, tamamen kendi öngörüsüne bağlı olarak, öğrencilerin sözlükte arama ihtimali olduğunu düşündüğü maddeleri sözlüğe almakta, yine öngörüsü doğrultusunda öğrencilerin ihtiyaç duymayacağını düşündüğü maddeleri dışarıda bırakmaktadır. Nesnel olmayan bu yaklaşımın doğal bir sonucu olarak da ilköğretim sözlükleri öğrenci başvurularını karşılayabilir olmaktan uzaklaşmaktadır. İlköğretim sözlükleri genel bir sözlükten kısaltma yoluyla değil, bu çağ öğrencilerinin ilgi, ihtiyaç ve özelliklerinden hareketle yazılmalıdır.

İlköğretim sözlüklerinin öğrenci başvurularını karşılayabilmesi için Türkçe için yapılmış sıklık çalışmalarından yararlanılmalıdır. Türk Dil Kurumu tarafından yayımlanan *Yazılı Türkçenin Kullanım Sıklığı Sözlüğü* (Göz 2003) bu açıdan önemli bir çalışmadır. Hazırlanacak ilköğretim sözlüğünün hangi yaş düzeyine ve ne hacimde olacağına bağlı olarak belirlenecek oranlarla, bu çalışmada listelenen Türkçenin en sık kullanılan kelimeleri, sözlük maddesi olarak seçilip sözlüğün temeli oluşturulabilir.

İlköğretim öğrencilerinin kelime sıklığı üzerine yapılmış çalışmalardan seçilecek kelimeler sözlük maddesi olarak belirlenmelidir. Ülkemizde, ilköğretim birinci ve ikinci kademe öğrencileri üzerine yapılmış birden çok sıklık çalışması bulunmaktadır (Karadağ 2005; Kurudayıoğlu 2005; İpek Eğilmez 2010). Çocuk edebiyatı eserleri üzerine yapılmış sıklık çalışmalarından (Baş 2006) elde edilen verilere de ilköğretim sözlüklerinin hazırlanmasında yer verilmelidir.

Sözlük maddelerinin belirlenmesinde dikkat edilmesi gereken bir diğer unsur da öğretim programlarıdır. İlköğretim birinci kademe (MEB 2005) ve ilköğretim ikinci kademe (MEB 2006) *Türkçe Dersi Öğretim Programları* tematik yaklaşımla hazırlanmıştır. Programlarda temalar ve alt temalar belirlenmiş, ders kitaplarında yer alacak metinlerin bu temala-

ra uygun olması şart koşulmuştur. Bu sebeple okul sözlükleri hazırlanırken bu temaların öncelikle *kavram alanları* ile *çağrışım alanları* belirlenmeli ve bunlar sözlüklerde maddeler hâlinde yer almalıdır.

Son olarak, ders kitaplarında yer alan metinler taranarak söz varlığı unsurları belirlenmeli ve bu unsurlar ilköğretim sözlüklerine alınmalıdır. Ders kitaplarının yürürlükte kalma süresi beş yıl olduğundan, bu zaman aralığı dikkate alınarak ilköğretim sözlükleri güncellenmelidir.

2. Sözlükbirimlerin tanımlanmasında ve açıklanmasında öğrenci seviyesi dikkate alınmalıdır.

İlköğretim sözlüklerinde yer alan madde başlarının öğrencilerin seviyesine uygun olarak tanımlanması veya açıklanması gerekir. Tanımların ve açıklamaların seviyeye uygun ve net olması, ilgili anlamı öğrencinin zihninde canlandırmasını kolaylaştırır.

İlköğretim Türkçe sözlüklerinin, ilköğretim birinci kademe birinci devre (1-3. Sınıflar), ilköğretim birinci kademe ikinci devre (4-5. Sınıflar) ve ilköğretim ikinci kademe (6-8. Sınıflar) olarak üç seviyede hazırlanabileceği yukarıda ifade edilmişti. Bu sınıf seviyelerinde yer alan öğrencilerin anlama özelliklerinin belirlenmesi ve sözlüklerin bu özelliklere uygun olarak hazırlanması sözlüklerin işlevselliğini arttıracaktır. Belirlemede, öğrencilerin söz varlığı birikimlerinden, kelime sayısı bakımından cümle uzunluklarının ortalama değerlerinden hareket etmek geçerli olacaktır. Bir sözlükbirimin tanımının ya da açıklamasının öğrencilerin bildiği söz varlığı unsurlarıyla yapılması ve cümle uzunluklarının öğrencilerin anlayabileceği biçimde olması sözlükten yararlanma verimini arttıracaktır.

3. Anlam birimlerinin oluşturulmasında öğrencilerin bellek özellikleri dikkate alınmalı ve sıralanmasında öğrenci açısından önemli olan anlam birimleri vurgulanmalıdır.

Sözlükbirimlerin tanımları veya açıklamaları anlam birimlerinden oluşmaktadır. Boz (2009: 174) *gazete* sözlükbiriminin “1. *Politika, ekonomi, kültür ve daha başka konularda haber ve bilgi vermek için yorumlu veya yorumsuz her gün veya belirli aralıklarla çıkarılan yayın.*” (TDK 2005: 732) tanımının anlam bileşenlerini;

1. *Gazetenin ağırlıklı olarak yayın yaptığı alanlar*
2. *Gazetede haber ve bilginin yorumlu veya yorumsuz sunulması*
3. *Gazetenin yayın periyodu*
4. *Gazetede yazı dışı kullanılan materyal*
5. *Gazetenin fiziki özellikleri”*

olarak belirlemektedir. Kısa süreli belleğin kullanılmasında bu anlam birimleri son derece önemlidir.

Cüceloğlu (1991: 173) kısa süreli belleğin ortalama yedi birimlik bir kapasitesi olduğunu, bazı kişilerin beş birimden bazılarının dokuz birimden sonra kısa süreli belleklerinde hata yapmaya başladığını belirterek kısa süreli belleğin kapasitesini 7 ± 2 birim şeklinde formüleştirmektedir. Bir tanım veya açıklama içinde yer alan anlam birimlerinin sayısının bellek özelliklerine uygun olması sözlüğün verimini arttıracaktır. Bu sebeple hazırlanan bir ilköğretim sözlüğü yayımlanmadan önce hedeflediği yaş düzeyindeki öğrencilerde denenmeli, öğrencilerden alınacak sonuçlara göre gerekli düzenlemeler yapılarak yayımlanmalıdır. Sözlükte, bir tanımda veya açıklamada yer alan anlam birimler, sözlükbirimin anlamı açısından en kritik olanı vurgulanacak şekilde dizilmelidir.

4. Sözlükbirimlerin birden çok anlamı verilirken önem sırası gözeteilmeli, öğrencilerin karşılaşma ihtimali olan anlamları sözlüklere alınmalıdır.

İlköğretim sözlüklerinin hazırlanmasında hacim sorunu yüzünden, madde başlarının bütün anlamları alınmayabilir. Bu sebeple, maddeler açıklanırken *temel anlam* mutlaka ilk sırada verilmelidir. Diğer anlamların seçilmesi ve sıralanmasında, gerek günlük hayattaki sıklığı gerekse öğrencilerin derslerde karşılaşma ihtimali dikkate alınmalıdır.

5. Madde başlarının belirlenmesinde Türkçenin şekil bilgisi özellikleri dikkate alınmalıdır.

Aynı kök ya da gövdeden türemiş kelimelerin ilköğretim sözlüklerinde yer alması öğrencilerin *şekil bilgisi farkındalığını* (Karadağ ve Kurdayıoğlu 2010) arttıracak, Türkçenin kelime türetme özelliğinin kelime anlamını çözmeye kullanılmasını sağlayacaktır. Aynı kökten türeyen kelimeler alfabetik dizimde bir arada bulunacağından, yapım eklerinin kelime türetme işlevi öğrenciler tarafından kavranabilir ve aynı eklere başka kelimelerde rastlayan öğrenci kelimenin anlamını çözebilir.

6. Yabancı kökenli kelimelerin öncelikle Türkçe karşılığı verilmeli, sonra tanım ya da açıklaması yapılmalı; Türkçe kelimelerin ise öncelikle tanım ya da açıklaması yapılmalı, sonra eş ve zıt anlamları verilmelidir.

Yabancı kelimelerin Türkçe karşılıklarının öğrenilmesi ve kullanılması dil duyarlılığı açısından önem taşır. Bu açıdan madde başı olan yabancı kökenli kelimelerin öncelikle Türkçe karşılıkları verilmelidir. İhtiyaç duyulması durumunda tanım ya da açıklama yapılmalıdır.

Türkçe kelimelerin anlamları ise öncelikle tanım ya da açıklama ile karşılanmalıdır. Söz varlığı gelişimi açısından kelimelerin eş ve zıt an-

lamlarının bilinmesi önemlidir. Özellikle zıt anlamın sözlüklerde yer alması kelimenin öğrencinin zihninde kalıcı olmasını sağlayacaktır.

7. Türkçede sık kullanılan deyim ve atasözlerinin ilköğretim sözlüklerinde yer alması gerekir.

Deyimler, dil becerileri arasında aktarım yapmaya olanak sağlayarak söz varlığının gelişmesine katkı sağlamaktadır (Baş 2010). Türkçedeki bütün deyimlerin ve atasözlerinin ilköğretim sözlüklerinde yer alması mümkün değildir. Bu sebeple Türkçenin genel kullanımında ve çocuk edebiyatı ürünlerinde en sık karşılaşılan ve ders kitaplarında yer alan deyimlerin sözlüklere alınması uygun olacaktır. Atasözleri için de aynı yol izlenebilir.

V. Sonuç

Bu çalışmada ilköğretim Türkçe sözlüklerinin hazırlanmasında kullanılacak temel ölçütler belirlenmeye çalışılmıştır. İlköğretim öğrencilerinin ihtiyaçlarını en ideal biçimde karşılayacak, öğrencilerin ilgisini çekecek ve onların söz varlığını geliştirmeye yardımcı olacak sözlüklerin hazırlanması büyük önem taşımaktadır. Sözlük hazırlamada en temel nokta, sözlük hazırlama amacının belirlenmesi ve bu amaç doğrultusunda hedef kitlenin özelliklerinden hareket edilmesidir.

İlköğretim sözlüklerinin hazırlanmasında temel çıkış noktası, öğrenci ihtiyaçlarının belirlenmesi, öğrencilerin gelişim özelliklerinin ve eğitim-öğretim ortamında karşılaşacakları içeriklerin bilinmesi olmalıdır. Genel sözlüklerden kısaltma yoluyla hazırlanan sözlükler, bu özellikleri dikkate almadığından, hedef kitlenin ihtiyaçlarını karşılamak bakımından yetersiz kalmaktadır.

İlköğretim öğrencileri, her bakımdan gelişim çağında yer alırlar. Söz varlığı gelişimleri de buna paraleldir. Söz varlığının beslenmesinde, okuma ve dinleme becerileri etkin rol oynar. Bu becerilerin kullanılması sırasında, öğrenciler sık sık bilmedikleri söz varlığı unsurları ile karşılaşır. Okul sözlükleri bu bakımdan önemli yardımcılarıdır.

İlköğretim sözlükleri biçimsel özellikler bakımından özenle hazırlanmalıdır. Sözlüklerin taşınabilir olması, kapağının ve cildinin kaliteli olması, tasarımının albeni oluşturması, yazı tipinin sade, yazı büyüklüğünün seviyeye uygun olması ve baskı-renk kalitesinin yüksek olması sözlük kullanma alışkanlığını olumlu etkileyecektir.

İlköğretim sözlükleri içerik/kapsam açısından, öğrenci başvurusunu karşılamalıdır. Maddelerin tanımlanmasında ve açıklanmasında öğrenci seviyesi göz önünde bulundurulmalı ve anlam birimlerinin oluşturul-

masında öğrencilerin bellek özelliklerini dikkate almalı, anlam birimlerinden önemli olanları vurgulanmalıdır. Sözlükbirimlerin birden çok anlamı verilirken önem sırası gözetilmeli, öğrencilerin karşılaşma ihtimalinin yüksek olduğu anlamlar, sözlüklere öncelikli olarak alınmalıdır. Yabancı kökenli kelimelerde, öncelikle Türkçe karşılık verilmeli, sonra tanım ya da açıklama yapılmalıdır. Türkçe kelimelerin ise öncelikle tanım ya da açıklaması yapılmalı, sonra eş, zıt anlamları vb. verilmelidir. Sözlüklerde madde başlarının verilmesinde Türkçenin şekil bilgisi özellikleri dikkate alınmalıdır. Son olarak, Türkçede sık kullanılan deyim ve atasözleri ilköğretim Türkçe sözlüklerinde yer almalıdır.

KAYNAKÇA

- AKSAN, Doğan (1998), *Her Yönüyle Dil, Ana Çizgileriyle Dilbilim*, C.III. TDK Yay., Ankara.
- BAŞ, Bayram (2006), *1985-2005 Yılları Arasında Çocuk Edebiyatı Sahasında Yazılmış Tahkiyeli Metinlerin Söz Varlığı Üzerine Bir Araştırma*, (Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi), Ankara.
- BAŞ, Bayram (2010), “Söz Varlığının Oluşumu ve Gelişiminde Çocuk Edebiyatının Rolü”, *Türklük Bilimi Araştırmaları*, (27), s. 137-159.
- BOZ, Erdoğan (2009), “Sözlükbirimlerin Tanımlanmasına Anlambilimsel Bir Bakış”, *Turkish Studies*, 4(4), s. 172-183.
- CÜCELOĞLU, Doğan (1991), *İnsan ve Davranış*, Remzi Kitabevi, İstanbul.
- DOLUNAY, M. Metin (2009), *İlköğretim Okulları İçin Türkçe Sözlük*, Morpa Kültür Yay., İstanbul
- GÖZ, İlyas (2003), *Yazılı Türkçenin Kelime Sıklığı Sözlüğü*, TDK Yay., Ankara.
- GÜZEL, Abdurrahman-KARADAĞ, Özay (2011), “Türkçe Eğitimi Açısından Okul Sözlükleri”, *III. Uluslar Arası Dünya Dili Türkçe Sempozyumu Bildiri Kitabı* (Ed. İlyas Yazar), Kanyılmaz Matbaası, İzmir.
- İPEK EĞİLMEZ, Nigâr (2010), *İlköğretim Türkçe Ders Kitaplarındaki Söz Varlığının İlköğretim Dördüncü Sınıf Öğrencilerinin Yazılı Anlatımlarına Aktarımı*, (Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi), Bursa.
- KARA, Selahattin (Tarihsiz-a), *1-2-3-4-5. Sınıflar İçin Yeni Türkçe Sözlük*, Berk Yayın Dağıtım, Ankara.
- KARA, Selahattin (Tarihsiz-b), *6-7-8. Sınıflar İçin Yeni Türkçe Sözlük*, Berk Yayın Dağıtım, Ankara.

- KARADAĞ, Özyay-KURUDAYIOĞLU, Mehmet (2010), “Türkçe Kelime Türetme Özelliğinin İlköğretim Öğrencilerinin Yazılı Anlatımlarına Yansıması”, *Türklük Bilimi Araştırmaları*, (27), s. 437-455.
- KOCAMAN, Ahmet (1998), “Dilbilim, Sözlük, Sözlükçülük”, *Kebikeç İnsan Bilimleri İçin Kaynak Araştırması Dergisi*, S. 6, Ankara, s. 111-113.
- MEB Komisyon (2011), *İlköğretim 6 Türkçe Öğrenci Çalışma Kitabı*, MEB Yay., Ankara.
- MEB (2005), *İlköğretim Türkçe Dersi (1-5. Sınıflar) Öğretim Programı*, Millî Eğitim Yayınevi, Ankara:
- MEB (2006), *İlköğretim Türkçe Dersi (6, 7, 8. Sınıflar) Öğretim Programı*, Millî Eğitim Yayınevi, Ankara.
- ONAN, Bilginer (2005), *İlköğretim İkinci Kademe Türkçe Öğretiminde Dil Yapılarının Anlama Becerilerini (Okuma / Dinleme) Geliştirmedeki Rolü*, (Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi), Ankara.
- PÜSKÜLLÜOĞLU, Ali (2009), *İlköğretim Türkçe Sözlük*, Arkadaş Yay., Ankara.
- SEZGİN, Fatin (1992), *Dil ve Edebiyatta İstatistik ve Bilgisayar Uygulamaları*, Dergâh Yay., İstanbul.
- SOYLU KOYUNCU, Sevgi ve KAPTAN, Ata Yakup, (2005), “Çocuk Kitaplarında Görsel Anlatım ve Tasarım Sorunları”, *Hece*, (Çocuk Edebiyatı Özel Sayısı), (104-105/Özel Sayı:10), s. 256-262.
- TDK Komisyon (2005), *Türkçe Sözlük*, TDK Yay., Ankara.
- TDK Komisyon (2009), *İlköğretim Okulları İçin Türkçe Sözlük*, TDK Yay., Ankara.
- TERES, Ersin (2009), *İlköğretim Okulları İçin Türkçe Sözlük*, Altın Bilgi Yay., İstanbul.
- YAMAN, Havva (2010), “İlköğretim İkinci Kademe Öğrencilerinin Sözlük Kullanma Alışkanlıkları Üzerine Bir Değerlendirme”, *Türklük Bilimi Araştırmaları*, (27), s. 735-751.